"महिला सबलीकरण व राजकीय नेतृत्व"

डॉ. राजेंद्र सदाशिव मुद्दमवार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख श्री शिवाजी महाविद्यालय,राजुरा

....

जगातील सर्वच देशात सर्वसमाजात लिंगभेदावर आधारीत स्त्री–पुरूष विषमतेची समाजरचना आहे. भारतीय स्त्री त्याच्या दास्यत्वातून मुक्त होवू पाहात आहे. पण हा भारतीय पुरूष अद्यापी जुनाट, पुराण्या सनातन चक्राला बांधला गेलेला आहे. त्या संस्कृती मागे थोडया भ्रामक खेडयात भारतीय पुरूष जखडलेला आहे. त्यांच्या मुक्ततेसाठी आता स्त्रियांनाच पाऊले उचलणे गरजेचे आहे. आधुनिक मानवी संस्कृतीचा अभिमान बाळगणाऱ्या आजच्या जगामध्ये संपूर्ण स्त्री–पुरूष समता कोणत्याही देशात अथवा कोणत्याही समाजात आजही अस्तित्वात नाही. जगातील इतर देशांमध्ये स्त्रियांचे निर्णय निर्धारण संस्थामधील प्रमाण कमी असल्याचे दिसून येते. भरतात आणि इतर आशियाई देशांमध्ये स्त्रियांनी पंतप्रधान, राष्ट्राध्यक्ष इत्यादी सर्वोच्च पदे भुषविही आहेत. इंदिरा गांधी, बेनझीर भुट्टो, शेख हसीना वाझीद, सिमीमाओ भंडारनायके इ. जगातील इतर देशांच्या तुलनेत संसदेमधील स्त्रियांची संख्या आशिया खंडात कमी आहे. भारतात त्याहूनही अत्यंत कमी आहे. स्त्रियांचे संसदेतील प्रमाण पाकीस्तानात ३ टक्के, श्रीलंकेत ५ टक्के, नेपाळमध्ये ५ टक्के, भरतात ८ टक्के, जपानमध्ये ८ टक्के, बांग्लादेशात ९ टक्के आहे.

स्त्रीचा विकास व्हावा हे ध्येय समोर ठेवून शासनाने सुध्दा स्त्रियांचा विकासाच्या दृष्टीने पंचवार्षिक योजनेमध्ये काही उद्दिष्टाना प्राधान्य दिले. पहिल्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये (१९५१–५६) स्त्रीचा विकास व्हावा या उद्देशाने केंद्रीय सामाजिक कल्याण मंडळाची स्थापना १९५३ मध्ये झाली. दुसऱ्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये (१९५६–६१) खालच्या स्तरातील महिलांचा विकास व्हावा यासाठी मंडळ संघटन करण्यात आले. भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या घटनासमितीने जगातील बदलत्या वातावरणाची नोंद घेवून, तसेच समता चळवळीचे नेते म्हणून महिलांना ज्या घटनेद्वारा समान हक्क दिले. त्या घटनेला २६ जानेवारी २००४ रोजी ५४ वर्ष पूर्ण झाले. स्वातंत्र्यानंतर महाराष्ट्रातील स्त्रीया फार मोठया प्रमाणावर शिक्षण क्षेत्रात काम करू लागल्या. १९७५ मध्ये आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष जाहीर झाले.

२० व्या शतकात जगाच्या राजकारणात फार मोठया प्रमाणात बदल झाले. या काळात दोन महायुध्दे झाली. तिसऱ्या जगातील अनेक देश स्वतंत्र झाले. जगातील सर्वच पीडीत आणि शोषीत समाजामध्ये एक नवी लोकशाहीवादी जागृती निर्माण झाली. ज्या समाज घटकात अशा प्रकारची राजकीय जागृती नव्हती. त्या समाज घटकात लोकशाही विकासाच्या नव्या प्रक्रिया सुरू झाल्या. १९ व्या शतकात मतदानाचा अधिकार मर्यादित होता स्त्रियांना मतदानाचा अधिकारच नव्हता. अमेरिकेसारख्या प्रगत मानल्या जाणाऱ्या राष्ट्रात १९१८ नंतर स्त्रियांना मतदानाचा अधिकार मिळायला सुरूवात झाली. तर स्विझर्लंडसारख्या बहूल संस्कृतीवादी देशात १९७० मध्ये स्त्रियांना मतदानाचा अधिकार मिळाला. २० व्या शतकात स्त्री स्वातंत्र्यवादी चळवळी सुरू झाल्या आणि यानंतरच राजकारणात सहभाग वाढू लागला. १९५० नंतर राजकारणात शिघरस्थानी राहून काम करणाऱ्या महिलांचा उदय झाल्याचे दिसून येते. त्यात प्रामुख्याने सिरिमाओ, भंडारनायके, गोल्डामायर, इंदिरा गांधी, मॉगरिट थॅचर, बेनझीर भुट्टो, चंदिका कुमार तुंगे, बेगम खलीदा झीया इतकेच नव्हे तर इतर क्षेत्रात सुध्दा पी.टी. उषा, सेरेना विलीयम, सुनिता विलीयम्स यासारख्या स्त्रियांचा समावेश होतो.

लोकसभेतील स्त्रियांची संख्या व टक्केवारी

लोकसभा	वर्ष	एकूण सदस्य	स्त्रियांची संख्या	टक्केवारी
पहिली	१९५२–५७	४९९	२२	४.४
दुसरी	१९५७–६२	५००	२७	५.४
तिसरी	१९६२–६७	५०३	३४	६.७
चौथी	१९६७–७१	५२३	३१	५.९
पाचवी	१९७१–७६	५२१	२२	४.२
सहावी	१९७७–८०	५४४	१९	३.४
सातवी	१९८०–८४	५४४	२८	५.१
आठवी	१९८४–९०	५४४	४४	८.१
नववी	१९९०–९१	५२९	२८	५.३
दहावी	१९९१–९६	५०९	३६	७.१
अकरावी	१९९६–९८	५४०	३९	६.३
बारावी	१९९८–९९	५४४	४३	७.४
तेरावी	१९९८–९९	५४२	४८	८.८

(संदर्भ ैजंजने व्ूवउमद पद प्दकपं द्व २००१ए छंजपवदंस बवउउपेेपवद वित उवउमद पान, २८४)

प्रांतीक स्वायत्ततेच्या १९३५ च्या कायदयान्वये १९३७ मध्ये मुंबई प्रांतात ज्या निवडणूका झाल्या, त्यात स्त्रियांचे तीन प्रकारचे विभक्त मतदारसंघ एक जागा असलेल्या ग्रामीण स्त्रियांचा सर्वसाधारण मतदारसंघ आणि एक जागा असलेला नागरी मुस्लीम स्त्रियांचा मतदारसंघ असे मतदारसंघ मुंबई प्रांतात होते. या सहा जागांशिवाय मुंबईतील सर्वसाधारण मतदारसंधातून श्रीमती हंसा मेहता विजयी झाल्या. अशाप्रकारे १७५ सहय्यांच्या विधिमंडळात सात महिलांचा समावेश होता.

विधानसभेत आजपर्यंत (१९९५) काँग्रेस पक्षामार्फतच सर्वाधिक स्त्रीया निवडून गेलेल्या आहेत, त्याचे कारण असे की, काँग्रेस पक्ष हा दिर्घकाळपर्यंत सत्तेत राहीला आहे. इतकेच नाही तर सुरूवातीपासून आजपर्यंत हाच पक्ष कार्यरत असल्याचे दिसून येते. इतर पक्षापैकी काही पक्ष नंतरच्या काळात उदयास आले आणि काही पक्ष अकाली संपले, त्यामुळेच साहजिकच काँग्रेसच्या सदस्या असलेल्या स्त्रियांची संख्या मोठी राहीलेली आहे. १६९ पैकी १३९ स्त्रिया काँग्रेसमार्फत निवडून गेलेल्या आहेत, तर जनता पक्षातर्फे ६ स्त्रिया, भा.ज.प. तर्फे ५ स्त्रिया, काँग्रेस (ड) २, अशाप्रकारे स्त्रियांची संख्या आहे.

विधानसभा कालावधीनुसार स्त्री सदस्यांची संख्या व टक्केवारी

क्रमांक	विधानसभा कालावधी	एकूण सदस्य	स्त्री सदस्य	स्त्रियांची टक्केवारी
१	१९३७–३९	१७५	७	४
२	१९४६–५२	१७५	९	५.१४
३	१९५२–५६	३१६	१५	४.७४
४	१९५७–६२	२३३	३०	१२.८७
५	१९६२–६७	२६५	१७	६.१४
६	१९६७–७२	२७१	१२	४.४२
७	१९७२–७७	२७१	२८	१०.३३
८	१९७८–८०	२८९	९	३.१२
९	१९८०–८५	२८९	२०	६.९०
१०	१९८५–९०	२८९	१६	५.५३
११	१९९०–९५	२८९	६	२.०७
१२	१९९५–२०००	२८९	११	३.८०
१३	२०००	२८९	१३	४.५०

(संदर्भ : विधिमंडळ ग्रंथालय)

समारोप :

आजपर्यंतच्या भारताच्या इतिहासात स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्यानंतर काळाचा विचार केल्यास असे निर्दशनास येते की, स्त्रिया चुल आणि मुल या कार्यासाठीच राहिल्या नाहीत, तर आज चार भिंतीच्या बाहेर निघून भारतीय राजकारणात महत्वाची भूमिका बजावतांना दिसून येतात. आज स्त्री सर्वच क्षेत्रात समोर असल्याचे अनेक उदाहरणे आहेत. त्यामुळे आधुनिक काळात बऱ्याच प्रमाणात महिला सक्षमीकरण व महिलांचे राजकीय नेतृत्व सर्वच पातळीवर फार मोठ्या प्रमाणात आढळून येते.

७३ व्या घटना दुरूस्तीनुसार पंचायत राज व्यवस्थेत महिलांना फार मोठा आधार मिळालेला आहे. त्यांना राजकीय अधिकार प्राप्त झाले आहे. त्यामुळेच महिला सक्षमीकरण व महिलांचे राजकीय नेतृत्व अतिशय चांगल्या पद्धतीने होत असल्याचे दिसून येते.

संदर्भग्रंथ :

१) डॉ. भोळे भा.ल. 'भारतीय गणराज्याचे शासन व राजकारण' पिंपळापुरे अॅन्ड कंपनी पब्लिकेशन, नागपूर, प्र.आ. २००३

२) प्रा. पाटील व्ही.बी. 'महाराष्ट्रातील पंचायत राज व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था' के. सागर प्रकाशन, पुणे, द्वि.आ. २००६

३) लिमये अनुसया 'स्त्रीचे समाजातील स्थान व भूमिका' चिटणीस समाजवादी महिला सभा, शनिवार पेठ, पुणे

४) डॉ. पाटील लिला 'भारतीय स्त्री जिवन' मेहता पब्लीशींग हाऊस, पुणे

५) डॉ. परूळेकर आशा 'आधुनिक स्त्रीच्या समस्या मेहता पब्लीशींग हाऊस, पुणे

६) चोरमारे विजय 'स्त्री सत्तेची पहाट' एक्सप्रेस पब्लीसिंग हाऊस एस–४ रॉयलनेस्ट, पर्ल हॉटेल रोड २३३/१ ई सुर्वे कॉलनी, ताराबाई पार्क, कोल्हापूर, जानेवारी २००४

७) ग्रामसंवाद (जलस्वराज्य वार्तापत्र)महिला विशेषांक, जि.प. चंद्रपूर, फेब्रु.मार्च २००५